

**Zaangażowanie społeczne polskich migrantów
w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej
a ich opinia o skutkach brexitu**

Jarosław Kozak*

Instytut Nauk Socjologicznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II;
al. Raławickie 14; PL-20-950 Lublin
jaroslaw.kozak@kul.pl

Marek Wódka

Instytut Nauk Socjologicznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II;
al. Raławickie 14; PL-20-950 Lublin
marek.wodka@kul.pl

Stanisław Fel

Instytut Nauk Socjologicznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II;
al. Raławickie 14; PL-20-950 Lublin
stanislaw.fel@kul.pl

Abstract

**Social involvement of Polish migrants in the United Kingdom
and their opinions on the results of Brexit**

The aim of the article is to present the views of Polish migrants in Britain on the results of Brexit for the European Union, the United Kingdom, and Poland, as well as respondents themselves

---

* Autor kontaktowy

and their families. They were established based on an analysis of a survey conducted among them and presented against the results of public opinion of polls on the United Kingdom's membership in the European Union. Such research in the UK has been conducted regularly since the 1970's. The beliefs of economic migrants are analysed, declaring their involvement (or lack thereof) in Polish diaspora organisations operating in the UK. A thesis was put forward that people involved in the activities of Polish diaspora organisations more often than the non-involved persons perceive the adverse results of Brexit. The latter prevailed when asked about Brexit's possible positive or negative effects. In the discussion, reasons are sought why migrants from Poland are more often afraid of the adverse effects of Brexit for the UK.

Keywords: Brexit, Polish migrants, social involvement.

Słowa kluczowe: Brexit, polscy migranci, zaangażowanie społeczne.

1. Wstęp

Brexit jest procesem, który oddziałuje na wiele dziedzin życia codziennego, zaś jego skutki okazują się bardzo trudne do przewidzenia (Rogaly 2019). Zwolennicy brexitu twierdzą, że Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej zostanie uwolnione od nadmiaru regulacji prawnych (Hobolt i inni, 2022), a przeciwnicy piszą scenariusze przewidujące m.in. jego kłopoty finansowe (Calliess 2021) i osłabienie całej Europy w globalnej walce z terroryzmem (Piatkowska, Stults, 2021). Oceny korzyści i strat związanych z opuszczeniem Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo nie ułatwia spór o relacje między obydwoma podmiotami po brexicie (Sieroń 2016). Ponadto referendum w tej sprawie pogłębiło istniejące już w społeczeństwie Zjednoczonego Królestwa podziały w kilku kluczowych kwestiach, którymi są: tożsamość narodowa, globalizacja, różnorodność i wielokulturowość (Ford, Goodwin, 2017). Ukazują to wyraźnie wyniki referendum. Za wyjściem z Unii Europejskiej opowiedziała się większość biorących udział w głosowaniu w Anglii i Walii (odpowiednio: 53,0% i 52,5%), zaś w Irlandii Północnej, Szkocji oraz Gibraltarze decyzję opuszczenia Unii Europejskiej poparło odpowiednio: 44,2%, 38,0% i 4,1% głosujących (Goodwin, Heath, 2016).

Problematyka brexitu od kilku lat stanowi przedmiot intensywnych dociekań (Curtice i inni, 2018; Serzhanova, Kimla, 2020; Tomaszewski 2020; Guber 2021; Hobolt, Tilley, 2021; Parol 2021; Pietraś 2021). Głównym celem niniejszego artykułu jest

ukazanie postrzegania skutków brexitu przez polskich migrantów osiedlonych w Zjednoczonym Królestwie, którzy stanowią znaczną część jego społeczeństwa (White 2016).

Dotychczasowe wyniki badań socjologicznych realizowanych w środowiskach migranckich w Zjednoczonym Królestwie dowodzą, że osoby zaangażowane w działalność społeczną na poziomie lokalnym wykazują nie tylko większą otwartość na otoczenie społeczne, ale także częściej wyrażają swoją współodpowiedzialność obywatelską za środowisko lokalne (Szymczak 2018). Takie spostrzeżenie wydaje się istotne z punktu widzenia postaw wobec brexitu, bo kategoria partycypacji w organizacjach polonijnych może znacznie różnicować odpowiedzi respondentów (Fel i inni, 2022). Należy dodać, że migranci rozumieją odpowiedzialność społeczną także jako niepubliczne i pozainstytucjonalne angażowanie się w sprawy Polonii (Fiń, Nowak, 2015), gdyż Polacy preferują nieformalny sposób stowarzyszania się (Garpich 2019). Biorąc to pod uwagę, w artykule postawiono tezę o istnieniu zależności, wedle której osoby zaangażowane w działalność organizacji polonijnych w Zjednoczonym Królestwie z większym niepokojem patrzą na negatywne skutki brexitu aniżeli osoby niezaangażowane. Z kolei respondenci deklarujący brak zaangażowania społecznego częściej zwracają uwagę na negatywne dla nich i ich rodzin skutki brexitu.

2. Geneza brexitu

Analizy przyczyn wystąpienia Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej i skutków brexitu nie można przeprowadzić bez uwzględnienia perspektyw różnych dyscyplin naukowych. Genezy brexitu należy szukać w historycznie ukształtowanych cechach państwa i narodu brytyjskiego (Zuba 2017), w wyspiarskim położeniu Zjednoczonego Królestwa, tradycyjnej brytyjskiej polityce *splendid isolation* – zachowania jednakowego dystansu w stosunku do pozostałych państw w Europie dla poszukiwania równowagi sił (Kundera 2017) oraz w europejskich kryzysach ostatnich dziesięcioleci (Hobolt i inni, 2022).

Bezpośrednio po drugiej wojnie światowej Winston Churchill, nie rezygnując z myślenia w kategoriach Imperium Brytyjskiego, a więc kreowania wielkiej, świa-

towej anglosfery, dążył do uczynienia ze Zjednoczonego Królestwa państwa mającego znaczny udział w kształtowaniu zjednoczonej Europy (Gamble 2021). Współtworzył on niejednoznaczną koncepcję polityki europejskiej (Bonnet 2020), pewien wzorzec niepewności i niespójności z wiodącym pytaniem o relacje ze zjednoczoną Europą. Z tego powodu Zjednoczone Królestwo nazywano *stranger in Europe* – obcym w Europie (Wall 2008), zaś sposób uprawiania brytyjskiej polityki międzynarodowej, w tym integracji europejskiej, zaczęto określać mianem „koncepcji ograniczonej odpowiedzialności” (Gowland i inni, 2009), „połowicznej separacji” (George 1994), „polityki ambiwalentnej i bez przekonania” (Green 2017). Zjednoczone Królestwo uznano za „kłopotliwego partnera” (Buller 1995), niepostrzegającego samego siebie jako części Europy (Macmillan i inni, 2019), państwo unikające trudnych wyborów w sytuacji konfliktu interesów (Gaskarth, Langdon, 2021).

Referendum z 2016 roku nie było, jak się powszechnie uważa, precedensem. Było zaś 58. referendum dotyczącym procesów integracji europejskiej i trzecim w kolejności, po referendum greckim w 2015 roku (Musiał-Karg, Lesiewicz, 2015) oraz duńskim (także w 2015 roku), w którym wyborcy mogli wyrazić stanowisko w sprawie dalszego członkostwa swojego państwa w Unii Europejskiej na dotychczasowych warunkach (Musiał-Karg 2016). W skali wszystkich referendów europejskich dotyczących Unii wyniki co czwartego (wszystkich w Europie Zachodniej) wyrażały sceptycyzm w kwestii dalszej przynależności do Unii Europejskiej bądź większej integracji państw unijnych (Qvortrup 2016). Innymi słowy, geneza dążeń do opuszczenia Unii Europejskiej lub przynajmniej osłabienia procesu jej integracji nie zrodziła się w Zjednoczonym Królestwie. Dążenia te towarzyszyły idei zjednoczonej Europy od jej początków. Powodów opuszczenia Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo, abstrahując od czynników związanych z samą kampanią referendalną, należy szukać u początku trudnych procesów integracyjnych w Europie. Brytyjczycy mieli inną koncepcję (*Europa a la carte*) niż większość państw europejskich (Holzinger, Schimmelfennig, 2012).

Drugi powód brexitu jest związany z tradycjami kolonialnymi Zjednoczonego Królestwa, jego zażyłymi stosunkami ze Stanami Zjednoczonymi oraz postępującymi procesami globalizacyjnymi (Kundera 2017). Faktem jest, że Zjednoczone Królestwo

niemal zawsze upatrywało swoich interesów gospodarczych poza Unią Europejską (Jackson, Shepotylo, 2018), stąd też już miesiąc po referendum wystąpiło z propozycją umów o wolnym handlu z Kanadą i Australią (Bell, Vucetic, 2019), nie czekając nawet na rozpoczęcie takich rozmów z Unią Europejską.

Trzecim argumentem za brexitem było przekonanie o negatywnym wpływie masowej migracji zarobkowej z innych państw Unii Europejskiej na rynek pracy w Zjednoczonym Królestwie (Paas, Halapuu, 2012). Przeświadczenie to narastało w przestrzeni publicznej od czasu tzw. wielkiej recesji w Zjednoczonym Królestwie, tj. już od lat osiemdziesiątych XX wieku (Wadsworth 2018). Warto zaznaczyć, że opinie analityków dotyczące migracji są odmienne od opinii publicznej w tej sprawie. O ile w większości społeczeństwa panowało przekonanie, że imigracja jest zbyt wysoka w niektórych regionach Zjednoczonego Królestwa, o tyle analitycy uważali, że mniejsza liczba migrantów z Europy doprowadzi do poważnych niedoborów zarówno pracowników wykwalifikowanych (Billing i inni, 2021), jak i niewykwalifikowanych (Gravey 2022) w kluczowych branżach. Sprzeciw opinii publicznej wobec polityki migracyjnej wzmacniał się jednak z powodu braku rzetelnych informacji, przy jednoczesnym niezrozumieniu sytuacji, w której znaleźliby się obcokrajowcy po brexicie (Valentino i inni, 2021).

Czwartą przesłanką brexitu był zbyt duży udział Zjednoczonego Królestwa we wspólnym budżecie europejskim (w tym we wspólnej polityce rolnej), do którego więcej ono wpłacało, niż otrzymywało. Mając 14,1% udziału w finansowaniu ogólnych wydatków Unii Europejskiej (w tym projektu wspólnej polityki rolnej), w 2014 roku wkład Zjednoczonego Królestwa do budżetu był niemal dwukrotnie wyższy od wszystkich otrzymanych subwencji. Po wynegocjowaniu kolejnego „rabatu unijnego” przez Jamesa Camerona w 2013 roku w dalszym ciągu Zjednoczone Królestwo było płatnikiem netto, chociaż płaciło już trzykrotnie mniej niż w latach poprzednich (Matthews 2016).

Jak się wydaje, piątym powodem doprowadzenia do brexitu było bezpośrednie włączenie tematu wystąpienia Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej do debaty publicznej w celu wprowadzenia zmiany na brytyjskiej scenie politycznej, przy umiejętnym wykorzystaniu środków przekazu społecznego. Przekaz mediów

okazał się na tyle silny, że docierał daleko poza społeczeństwo brytyjskie (Wojcieszak i inni, 2017). Media brytyjskie stały się głównym opiniotwórczym nośnikiem wiedzy o brexicie (Wodka i inni, 2022). Projekt strachu – *Project Fear*, mający na celu użycie mediów do wzbudzania niechęci wobec Unii Europejskiej, Boris Johnson zrzęcznie wykorzystywał już w latach 90. XX wieku jako ówczesny brukselski korespondent *Daily Telegraph*. Jego relacje dziennikarskie już wtedy urosły do rangi symbolu medialnego eurosceptycyzmu (Hinde 2017).

Reasumując, należy zaznaczyć, że sama geneza procesu brexitu była dość skomplikowana i długotrwała, zaś dalsze skutki tego przedsięwzięcia i wieloaspektowe reakcje społeczeństwa na nie były trudne do przewidzenia. Od listopada 2017 roku nawet Partia Konserwatywna wydawała się podzielona w kwestii słuszności już przeprowadzonego referendum brexitowego oraz jego dalszych skutków (Hall, Wójcik, 2021). Niemniej niemal wszyscy zwolennicy brexitu pragnęli powrotu do pełnej kontroli nad polityką państwa, ruchu w kierunku globalnego modelu gospodarczego Zjednoczonego Królestwa, zaś lewicowi zwolennicy wystąpienia tego państwa z Unii Europejskiej życzyli sobie nadto powrotu do państwa opiekuńczego, opartego na zwiększonym budżecie krajowym (Evans, Menon, 2017). Tym bardziej warto się przyjrzeć sondażom socjologicznym, na ile opinia publiczna, zarówno brytyjska, jak i diaspor migrantów, oceniała brexit w kategoriach korzyści bądź ich braku.

3. Badania dotyczące brexitu

W badaniach socjologicznych przeprowadzonych w 2018 roku wśród Polaków w Zjednoczonym Królestwie na zlecenie Departamentu Statystyki Narodowego Banku Polskiego zdecydowana większość badanych (59,3%) przyznała, że opuszczenie przez Zjednoczone Królestwo struktur Unii Europejskiej nie będzie miało większego wpływu na ich aktualną sytuację (Chmielewska i inni, 2018: 44).

Jak wskazują badania opinii społecznej przeprowadzone przez pracownię Kantar Public jesienią 2019 roku w kilku państwach Unii Europejskiej (Francji, Hiszpanii, Holandii, Irlandii, Niemczech i Polsce), stosunek respondentów do brexitu był zróżnicowany. W końcu września 2019 roku najbardziej negatywnie wyrażali się

o nim Niemcy (74,0%) i Irlandczycy (73,0%). Z kolei największe zrozumienie dla decyzji Brytyjczyków i jej pozytywne postrzeganie były widoczne we Francji i w Polsce. Negatywnie o brexicie wyrażał się co drugi Polak (55,0%) i dwóch na pięciu Francuzów (40,0%). Interesująco przedstawia się rozkład opinii w sprawie skutków brexitu. W 2019 roku sześciu na dziesięciu Polaków przyznało, że brexit będzie negatywnie wpływał na Zjednoczone Królestwo (60,0%), co drugi respondent przyznał, że Polska odczuje negatywnie jego nieobecność w Unii Europejskiej (52,0%), a 21,0% przewidywało negatywny wpływ brexitu na Unię Europejską. Porównywalny wskaźnik odnotowano w przypadku udzielenia odpowiedzi na pytanie dotyczące negatywnego wpływu na samego respondenta (20,0%) – (Taylor i inni, 2019).

W kwietniu 2022 roku Redfield & Wilton Strategies opublikował wyniki sondażu dotyczącego opinii Brytyjczyków o brexicie (N = 2000). Choć w tym badaniu nie zapytano wprost o skutki wyjścia Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej, to poproszono respondentów o wypowiedź na temat jego ponownego przystąpienia do struktur unijnych. Okazało się, że w porównaniu z poprzednim sondażem z 2021 roku wskaźnik Brytyjczyków, którzy deklarowali, że zagłosowaliby za pozostaniem ich państwa poza Unią Europejską, nieznacznie się zmniejszył (z 53,0% do 51,0%), a wzrósł (z 45,0% do 49%) wskaźnik deklarujących głosowanie za ponownym jego przystąpieniem do Unii (R&WS-Research 2022). Na podstawie powyższych wskaźników można więc przypuszczać, że społeczeństwo brytyjskie obawiało się skutków brexitu, a jednocześnie widać ciągłość decyzyjną obywateli Zjednoczonego Królestwa z 2016 roku w sprawie pozostania poza strukturami unijnymi.

W ocenie polskich respondentów mieszkających w Zjednoczonym Królestwie i biorących udział w badaniu socjologicznym w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”, brexit może przynieść zarówno korzyści, jak i straty. Zdaniem osób zaangażowanych w działalność organizacji polonijnych w Zjednoczonym Królestwie jego wystąpienie z Unii Europejskiej zapoczątkuje wygaszanie dynamiki trendu wzrostowego polskiej migracji do tego państwa i negatywnie odbije się na samych migrantach oraz ich rodzinach, m.in. za sprawą utraty części nabytych tam praw obywatelskich. Obawy respondentów dotyczyły także negatywnego w przyszłości oddziaływania brexitu na znaczenie umów bilateralnych między

Zjednoczonym Królestwem a Unią Europejską, w tym na kwestię wolnej wymiany handlu i usług. Ponadto, w ocenie ankietowanych, brexit źle wpłynie na funkcjonowanie polskich organizacji polonijnych w Zjednoczonym Królestwie, przy czym – w sytuacji poczucia egzystencjalnej niepewności wśród Polaków – pozwoli on tym organizacjom „zaistnieć w brytyjskiej sferze publicznej oraz domagać się większej uwagi względem polskich migrantów i większych nakładów na swoją działalność” (Dunin-Wąsowicz 2020).

4. Próba i procedura badawcza

Prezentowane niżej wyniki badań uzyskano w ramach zrealizowanego jesienią 2019 roku projektu „Polacy w Wielkiej Brytanii wobec brexitu”. Próba badawcza składa się z 620 wybranych dorosłych respondentów (dobór celowy) z Londynu, Oksfordu i Swindon skupionych wokół organizacji polskich migrantów działających w Zjednoczonym Królestwie (zarówno członków, jak i niezrzeszonych w polskich instytucjach migracyjnych). Ankietowani wypełnili ankietę audytoryjną z pytaniami dotyczącymi ich opinii na temat brexitu.

Trzeba dodać, że mieszkańcy miast, w których przeprowadzono badanie, w różnym stopniu popierali brexit (odpowiednio: 54,7%, 29,7% i 40,1%) (The Government Digital Service 2018). Dotyczy to jednak obywateli brytyjskich, a nie tylko polskich migrantów uczestniczących w sondażu. Należy zaznaczyć, że stanowisko obywateli Zjednoczonego Królestwa wyrażone w referendum dotyczącym brexitu w różnych regionach tego państwa może nie być tożsame z opinią polskich migrantów na ten temat.

Przy wyborze zmiennych zdecydowano się jako główną zmienną niezależną (wyjaśniającą) wybrać deklarację zaangażowania w działalność organizacji polonijnych w Zjednoczonym Królestwie. Wśród innych zmiennych niezależnych przyjęto te, które były statystycznie istotnie skorelowane ze zmienną zależną (wyjaśnianą): aktywność zawodową, płeć, wiek i wykształcenie.

5. Wyniki badań własnych

Respondentów poproszono o odpowiedź na pytanie: „Czy wyjście Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej jest korzystne, czy niekorzystne dla Unii Europejskiej?”. Dwóch na trzech ankietowanych spodziewało się negatywnych skutków brexitu dla Unii Europejskiej (65,8%), co siódmy przyznał, że brexit nie będzie miał dla niej szczególnych skutków (13,7%), zaś 1,9% respondentów przewidywało korzyści. Co siódmy ankietowany wybrał odpowiedź „trudno powiedzieć” (13,9%), a co dwudziesty (4,7%) nie podał żadnej odpowiedzi (tab. 1).

Tabela 1. Ocena skutków brexitu dla Unii Europejskiej

Kategorie odpowiedzi	Brak zaangażowania		Średnie zaangażowanie		Duże albo bardzo duże zaangażowanie		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Korzystne	4,0	1,3	6,0	3,5	2,0	1,4	12,0	1,9
Bez większego znaczenia	41,0	13,5	27,0	15,7	17,0	11,7	85,0	13,7
Niekorzystne	214,0	70,6	96,0	55,8	98,0	67,6	408,0	65,8
Trudno powiedzieć	36,0	11,9	27,0	15,7	23,0	15,9	86,0	13,9
Brak odpowiedzi	8,0	2,6	16,0	9,3	5,0	3,4	29,0	4,7
Ogółem	303,0	100,0	172,0	100,0	145,0	100,0	620,0	100,0
$\chi^2 = 8,994; df = 6; p = 0,174$								

Źródło: Opracowanie własne

Brak korzyści dla Unii Europejskiej z wyjścia Zjednoczonego Królestwa z jej struktur deklarowało nieco więcej ankietowanych niezaangażowanych w działalność polskich organizacji polonijnych aniżeli zaangażowanych. Z kolei korzyści z brexitu dla Unii Europejskiej upatrywało niewiele osób średnio zaangażowanych w działalność organizacji polonijnych. Odpowiedź, że Unia Europejska nie będzie mieć korzyści wynikających z brexitu, podało więcej pracowników umysłowych aniżeli fizycznych (71,2% wobec 60,4%). W obu grupach aktywności zawodowej odno-

towano taki sam wskaźnik w przypadku oceny, że brexit nie ma większego znaczenia dla Unii Europejskiej (po 14,2%).

W dalszej kolejności zapytano respondentów: „Czy wyjście Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej jest korzystne, czy niekorzystne dla Polski?”. W porównaniu z poprzednim, analogicznym pytaniem o wpływ brexitu na Unię Europejską wskaźnik respondentów prognozujących brak korzyści dla Polski zmniejszył się o osiem punktów procentowych (z 65,8% do 57,7%), a o niecałe cztery punkty procentowe zwiększył się wskaźnik twierdzących, że brexit nie będzie miał większego znaczenia dla Polski (z 13,7% do 17,4%). Wzrósł także nieznacznie wskaźnik entuzjastów brexitu, twierdzących, że wyjście Zjednoczonego Królestwa ze struktur unijnych przynieść Polsce korzyści (z 1,9% do 2,3%). W kafeterii zauważono także wyższe wskaźniki (w stosunku do poprzedniego pytania) w odniesieniu do odpowiedzi „trudno powiedzieć” (z 13,9% do 16,1%) oraz w brakach odpowiedzi (6,5%) – (tab. 2).

Tabela 2. Ocena skutków brexitu dla Polski

Kategorie odpowiedzi	Brak zaangażowania		Średnie zaangażowanie		Duże albo bardzo duże zaangażowanie		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Korzystne	6,0	2,0	5,0	2,9	3,0	2,1	14,0	2,3
Bez większego znaczenia	55,0	18,2	36,0	20,9	17,0	11,7	108,0	17,4
Niekorzystne	177,0	58,4	88,0	51,2	93,0	64,1	358,0	57,7
Trudno powiedzieć	49,0	16,2	24,0	14,0	27,0	18,6	10,0	16,1
Brak odpowiedzi	16,0	5,3	19,0	11,0	5,0	3,4	40,0	6,5
Ogółem	303,0	100,0	172,0	100,0	145,0	100,0	620,0	100,0
$\chi^2 = 7,309; df = 6; p = 0,293$								

Źródło: Opracowanie własne

Obawę o negatywny wpływ brexitu na Polskę wyraziło dwóch na trzech zaangażowanych w organizacje polonijne w Zjednoczonym Królestwie i nieco mniej deklarujących średnie zaangażowanie bądź jego brak. Korzyści dla Polski wynikające z brexitu deklarowały częściej osoby średnio zaangażowane w działalność organizacji polonijnych.

Brak korzyści dla Polski po brexicie częściej deklarowali pozostający na emigracji bądź odkładający wyjazd powrotny, niemal dwie trzecie pracowników umysłowych (65,3%) i co drugi fizyczny (51,0%). Zdecydowanie więcej pracowników fizycznych aniżeli umysłowych nie umiało określić, jaki wpływ na Polskę będzie miał brexit (19,4% wobec 12,0%).

Kolejny etap badania na temat postaw Polaków wobec brexitu obejmował ocenę wyjścia Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej i jego wpływ na to państwo. Trzech na czterech ankietowanych przyznało, że przyniesie on Zjednoczonemu Królestwu negatywne skutki (73,2%), zaś co dziesiąty spodziewał się dla niej korzyści (9,5%). Niewiele osób twierdziło, że brexit nie będzie miał żadnego wpływu na Zjednoczone Królestwo (3,1%), przy czym co dziesiąty ankietowany przyznał, że nie ma jednoznacznej opinii na ten temat (10,0%), a 4,2% nie udzieliło żadnej odpowiedzi (tab. 3).

Najbardziej sceptyczne wobec pozytywnych skutków decyzji o brexicie dla samego Zjednoczonego Królestwa okazały się dwie skrajne grupy respondentów pod względem stopnia zaangażowania w działalność organizacji polonijnych. Innymi słowy, brak korzyści wynikających z brexitu dla Zjednoczonego Królestwa najrzadziej wskazywali ci, którzy deklarowali średni poziom zaangażowania w tego rodzaju organizacje.

Brak korzyści wynikających z brexitu dla Zjednoczonego Królestwa częściej akcentowały kobiety (M = 66,1%; K = 77,8%), ośmiu na dziesięciu pracowników umysłowych (79,6%) i siedmiu na dziesięciu fizycznych (70,1%). Szansę dla Zjednoczonego Królestwa w brexicie widzieli z kolei powracający do Polski, częściej mężczyźni (M = 14,7%; K = 7,0%), co dziesiąty pracownik fizyczny (9,7%) i co jedenasty umysłowy (8,8%).

Tabela 3. Ocena skutków brexitu dla Zjednoczonego Królestwa

Kategorie odpowiedzi	Brak zaangażowania		Średnie zaangażowanie		Duże albo bardzo duże zaangażowanie		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Korzystne	30,0	9,9	15,0	8,7	14,0	9,7	59,0	9,5
Bez większego znaczenia	9,0	3,0	7,0	4,1	3,0	2,1	19,0	3,1
Niekorzystne	224,0	73,9	122,0	70,9	108,0	74,5	454,0	73,2
Trudno powiedzieć	30,0	9,9	16,0	9,3	16,0	11,0	62,0	10,0
Brak odpowiedzi	10,0	3,3	12,0	7,0	4,0	2,8	26,0	4,2
Ogółem	303,0	100,0	172,0	100,0	145,0	100,0	620,0	100,0
$\chi^2 = 1,444; df = 6; p = 0,936$								

Źródło: Opracowanie własne

W ostatnim pytaniu z analizowanej grupy zagadnień poproszono respondentów o odpowiedź na pytanie, czy wyjście Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej jest korzystne, czy niekorzystne dla nich samych i ich rodzin. Niemal co drugi ankietowany wyraził swoje obawy, że decyzja Brytyjczyków o wyjściu ze struktur unijnych przyniesie dla niego samego i jego rodziny negatywne skutki (49,2%), zaś 22,6% badanych uznało, że brexit nie ma większego znaczenia dla nich oraz ich najbliższych. Nieco mniej osób stwierdziło, że nie ma jednoznacznie wyrobionego zdania na ten temat (21,9%), a jedynie pięć osób z badanej grupy widziało w brexicie korzyści dla siebie i swoich rodzin (0,8%). Niemal co dwudziesty ankietowany nie udzielił żadnej odpowiedzi (5,5%) – (tab. 4).

Korzyści z brexitu dla siebie i swoich najbliższych nie deklarowała większość osób deklarujących duże lub bardzo duże zaangażowanie w organizacje polonijne w Zjednoczonym Królestwie, niemal co drugi niezaangażowany i nieco mniej średnio zaangażowanych w takie organizacje.

Obawy o negatywne skutki brexitu dla samych respondentów i ich rodzin częściej deklarowały kobiety (M = 42,7%; K = 53,9%) oraz osoby powyżej czterdzie-

stego roku życia (40-49 lat – 55,0%; ≤50 lat – 54,5%). Podobnie osoby z wyższym wykształceniem częściej patrzyły pesymistycznie na przyszłość własną i najbliższych po brexicie (magisterskie – 56,0%; licencjackie – 55,9%). Zdecydowanie więcej pracowników umysłowych aniżeli fizycznych wyrażało swoje obawy, że brexit będzie dla nich niekorzystny (56,6% wobec 45,8%).

Tabela 4. Ocena skutków brexitu dla respondenta i jego rodziny

Kategorie odpowiedzi	Brak zaangażowania		Średnie zaangażowanie		Duże albo bardzo duże zaangażowanie		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Korzystne	3,0	1,0	1,0	0,6	1,0	0,7	5,0	0,8
Bez większego znaczenia	82,0	27,1	34,0	19,8	24,0	16,6	140,0	22,6
Niekorzystne	147,0	48,5	77,0	44,8	81,0	55,9	305,0	49,2
Trudno powiedzieć	57,0	18,8	43,0	25,0	36,0	24,8	136,0	21,9
Brak odpowiedzi	14,0	4,6	17,0	9,9	3,0	2,1	34,0	5,5
Ogółem	303,0	100,0	172,0	100,0	145,0	100,0	620,0	100,0
$\chi^2 = 9,906; df = 6; p = 0,129$								

Źródło: Opracowanie własne

Co czwarty mężczyzna i co piąta kobieta wyrażali przekonanie, że brexit nie będzie miał większego znaczenia dla nich samych oraz ich rodzin (M = 25,7%; K = 20,6%); podobnie twierdzili najmłodsi uczestnicy badania (>30 lat – 38,2%) oraz osoby z wykształceniem podstawowym lub zasadniczym zawodowym (29,2%). Opinię, że brexit nie ma większego znaczenia, wyrażał co piąty pracownik fizyczny (20,8%) i nieco więcej pracowników umysłowych (23,4%).

6. Analiza wyników

Prezentacja powyższych wyników badań w odniesieniu do pytań o korzyści z brexitu lub ich brak pokazała, że dwie trzecie ankietowanych uważało go za niekorzystny dla Unii Europejskiej. Porównanie wyników badań przeprowadzonych w Londynie, Oksfordzie i Swindonie z badaniami zrealizowanymi w 2019 przez Kantar Public w wybranych państwach unijnych pokazuje, że Polacy zamieszkujący w Zjednoczonym Królestwie krytyczniej oceniali brexit aniżeli ich rodacy w Polsce. Ponadto, na tle innych mieszkańców krajów europejskich, Polacy, obok Francuzów, wyrażali się bardziej optymistycznie na temat ewentualnych skutków procesu wychodzenia Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej. W badaniu socjologicznym z 2019 roku negatywne postbrexitowe następstwa dla zjednoczonej Europy najczęściej prognozowali niezaangażowani w organizacje polonijne.

Na pytanie dotyczące skutków brexitu dla Polski mniejszość respondentów ze Swindonu, Oksfordu i Londynu wskazywała na możliwe niekorzyści. Negatywne skutki dla Polski częściej przewidywali respondenci deklarujący zaangażowanie w organizacje polonijne.

W przypadku pytania dotyczącego skutków brexitu dla samego Zjednoczonego Królestwa zdecydowana większość respondentów wyraziła opinię o braku korzyści wynikających z wyjścia z Unii Europejskiej. Należy jednak podkreślić, że przy powyższym pytaniu co dziesiąty respondent przyznał, że brexit przyniesie pewne korzyści Zjednoczonemu Królestwu. Jest to znamienne również dlatego, że przy żadnym innym pytaniu o skutki wyjścia Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej, przy wysokim stopniu sceptycyzmu odnośnie do decyzji Brytyjczyków z 2016 roku, nie akcentowano tak silnie ewentualnych korzyści wynikających z opuszczenia struktur unijnych. Przy porównaniu badań socjologicznych zrealizowanych wśród migrantów polskich w 2019 roku z ogólnobrytyjskimi sondażami z ostatnich kilku lat, jest zaskakujące, że Polacy częściej dostrzegali pozytywne skutki brexitu aniżeli sami Brytyjczycy. Należy także zaznaczyć, że postawy Polaków w Zjednoczonym Królestwie wobec brexitu ustalone w badaniach pokrywają się częściowo z wynikami badań zrealizowanych przez R&WS Research Team wśród Brytyjczyków w 2021 i 2022 roku. W tych wynikach jest widoczne postrzeganie skutków brexitu dla Unii

Europejskiej, Zjednoczonego Królestwa, Polski i rodziny wyrażane w kategoriach niepewności, dyskusyjności, a nawet sprzeciwu wobec decyzji podjętej przez społeczeństwo brytyjskie w 2016 roku. Negatywne skutki dla Zjednoczonego Królestwa, podobnie jak dla Polski, częściej przewidywali respondenci deklarujący zaangażowanie w organizacje polonijne w Zjednoczonym Królestwie.

W ostatnim pytaniu z tej serii pytano respondentów o skutki brexitu dla nich samych i ich rodzin. Co drugi uczestnik badania przyznał, że obawia się negatywnych skutków referendum z 2016 roku. W badaniu odnotowano dwa razy mniejszy wskaźnik osób twierdzących, że brexit nie będzie ujemnie oddziaływał na nich samych i ich rodziny, aniżeli wskaźnik odpowiedzi na analogiczne pytanie w raporcie z badań Narodowego Banku Polskiego. Porównując badania przeprowadzone przez NBP w 2018 roku, zauważono wzrost obaw o negatywne skutki brexitu dla migrantów i ich rodzin, przy czym respondenci wskazywali wówczas, że brexit nie jest przyczyną zmiany ich planów pozostania bądź powrotu, a więc nie oddziałuje wprost na ich sytuację. W ramach realizowanych badań socjologicznych w Londynie, Oksfordzie i Swindonie postawiona teza, że respondenci deklarujący brak zaangażowania społecznego częściej zwracają uwagę na negatywne skutki brexitu z perspektywy interesów własnych oraz swojej rodziny, nie potwierdziła się. Częściej obawy o siebie i najbliższych wywołane brexitem wyrażali respondenci zaangażowani społecznie.

Jak wspomniano, polscy migranci zaangażowani w działalność organizacji polonijnych w Zjednoczonym Królestwie z większym niepokojem podchodzili do decyzji obywateli Zjednoczonego Królestwa o wyjściu ze struktur unijnych i częściej wyrażali niepokój odnośnie do jego skutków, tak dla Polski, jak i dla samego Zjednoczonego Królestwa. Być może przeprowadzone analizy ukazują prawidłowość, wedle której aktywność obywatelska, będąca przejawem partycypacji społecznej, wiąże się z większym zakresem odpowiedzialności i dbałości o taki sposób współdziałania, który zakłada urzeczywistnianie dobra wspólnego, a jednostka ma „doświadczenie swojego niepowtarzalnego w nim miejsca, komplementarności z działaniem innych” (Jabłoński, Szymczak, 2021: 18). Niemniej obawy o to, jak będzie wyglądała sytuacja

po brexicie, dotyczą m.in. sfery społecznej, ekonomicznej, prawnej i migracyjnej (Gaber, Fisher, 2022).

7. Dyskusja

Z perspektywy czasu proces brexitu nie wydaje się tak prosty, jak przewidywał to traktat lizboński. Bardzo trudno jest opracować trafną diagnozę, a jeszcze trudniej przedstawić prognozę co do przyszłości Unii Europejskiej i – szerzej – całego świata po wyjściu Zjednoczonego Królestwa ze struktur europejskich. Jak wyżej wspomniano, debata o potencjalnej skali skutków brexitu odbywa się nadal w odniesieniu do kwestii: ustrojowych (Wilson, Oliver, 2019), politycznych (Kleinowski 2022), społecznych (Vries 2022) i ekonomicznych (Green i inni, 2022). Trzeba przypomnieć, że większość ekonomistów uznawała brexit za sprzeczny z ekonomicznym interesem Zjednoczonego Królestwa jako potencjalny czynnik spowolnienia jego wzrostu gospodarczego (Zuba 2017).

Odnosnie do brytyjskiej polityki migracyjnej przyjmuje się, że migracja zarobkowa, zwłaszcza z państw unijnych, chociaż przejściowo niesie negatywne następstwa społeczne i ekonomiczne (m.in. większe obciążenie systemu społecznego, dzielenie wydatków publicznych między obywateli Zjednoczonego Królestwa i migrantów), to jej długofalowy wpływ na gospodarkę brytyjską będzie wyraźnie pozytywny. Okazuje się, że migranci z państw europejskich w latach 1995-2011 wnieśli do finansów publicznych więcej, niż otrzymali zarówno w postaci świadczeń społecznych, jak i transferów pieniędzy za granice Zjednoczonego Królestwa. Ujemny wkład netto odnotowano w przypadku migrantów spoza Wspólnoty Europejskiej (McGuinness, Hawkins, 2016). Obawy respondentów mogą dotyczyć tego, że w najbliższym okresie brexit nie będzie procesem korzystnym dla Zjednoczonego Królestwa, gdyż postbrexitowa polityka migracyjna może wywołać negatywne skutki dla przepływu towarów i usług, a ponadto długofalowo może spowodować zmniejszenie wkładu migrantów w finanse publiczne tego państwa.

W postawach migrantów polskich ujawnia się pewien fenomen, polegający na tym, że obawy o negatywne skutki brexitu dla Polski i Zjednoczonego Królestwa częściej żywią osoby zaangażowane społecznie, zaś niezaangażowani częściej wyra-

zają obawy w perspektywie niekorzystnych skutków dla Unii Europejskiej. Związek aktywności społecznej i sposobu postrzegania skutków brexitu można tutaj odczytywać w kategoriach pewnego rodzaju „patriotycznej powinności”, która wynika z nakazu moralnego, aby dbać o dobro wspólne zarówno miejsca pochodzenia, jak i osiedlenia. W ten sposób przez aktywność w sferze społecznej, ekonomicznej, kulturowej i politycznej wyraża się integralna koncepcja jednostki dążącej do odpowiedzialności za środowisko, którego częścią jednostka się czuje (Fel 2018). Może tu chodzić o chęć aktywnego kreowania przez jednostkę społeczności (Fel i inni, 2019) zarówno w kraju pochodzenia, jak i tej, w której obecnie żyje jako imigrant.

W przypadku osób mniej zaangażowanych w organizacje polonijne nie uwiadcniają się, jak założono na początku, postawy egoistyczne, wyrażające się w silniejszym akcentowaniu niepokoju spowodowanego dokonującym się brexitem i jego skutkami dla respondenta i jego najbliższej rodziny. W tym wypadku brak wynikających z brexitu korzyści osobistych i dla swoich najbliższych częściej podawały osoby deklarujące duże bądź bardzo duże zaangażowanie w organizacje polonijne w Zjednoczonym Królestwie. Wydaje się, iż w przypadku osób zaangażowanych społecznie nie jest to nasilenie wrodzonych postaw egoistycznych, lecz jedynie proklamacja prawa jednostki do kierowania się subiektywnymi motywami (Jabłoński, Szymczak, 2021). W 2016 roku w ramach przedreferendalnej dyskusji publicznej o skutkach brexitu kładziono głównie akcent na jego skutki natury ekonomicznej i politycznej, a nie integracyjnej. Owym niepełnym przekazem informacyjnym można tłumaczyć niższy wskaźnik obaw respondentów zaangażowanych w organizacje polonijne o negatywne skutki brexitu dla Unii Europejskiej.

W dyskusji nad skutkami opuszczenia Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo pojawia się też kwestia tzw. precedensu brexitu, który może uutorować innym państwom członkowskim drogę do opuszczenia Unii (Fingleton 2020). Ten precedens może mieć wpływ na politykę migracyjną wielu państw unijnych (Simionescu 2021). Wyjście Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej prawdopodobnie nasili w niej dominację Niemiec (Zuba 2017) oraz urzeczywistni model zróżnicowanej integracji europejskiej, *differentiated integration* – Europy różnych prędkości (Górka, Łuszczuk, 2017), co może stać się zaczątkiem dyskusji o reglamentacji dalszego

przepływu migracji zarobkowej wewnątrz Unii Europejskiej (Kelemen 2021). Niepokój odnośnie do negatywnych skutków brexitu dla całej Unii w świadomości migrantów w Zjednoczonym Królestwie wydaje się zatem uzasadniony.

W kontekście planowanych w Unii Europejskiej przedsięwzięć w sferze obronności brexit oddziałuje nie tylko na bezpieczeństwo Zjednoczonego Królestwa, ale całej Unii, co szczególnie ujawnia się w sytuacji konfliktu zbrojnego na Ukrainie. Europejska wspólna polityka bezpieczeństwa i obrony traci istotnego aktora, który dysponuje znacznym potencjałem militarnym, gospodarczym i politycznym, a brak brytyjskiego potencjału militarnego może być odczuwalny w transporcie wojskowym, systemach wczesnego ostrzegania i dostępie do danych wywiadowczych (Kleinowski 2022). Biorąc pod uwagę i ten argument, należy przypomnieć, że najbardziej wpływowe państwa Unii Europejskiej, do których należało Zjednoczone Królestwo, nadają kierunek jej polityce zagranicznej i bezpieczeństwa (Hyde-Price 2012). W tym kontekście proces brexitu może wiązać się w świadomości migrantów z poczuciem zdrady, zakłócenia ich bytowania w Zjednoczonym Królestwie, w tym podważenia ich osobistego zaangażowania w kraju osiedlenia (Zontini, Genova, 2022), a w rezultacie zmienić ich własne plany życiowe. Ten argument znajduje, być może, odzwierciedlenie w odpowiedziach o negatywnych skutkach brexitu wśród respondentów deklarujących zaangażowanie w organizacje polonijne w Zjednoczonym Królestwie i w mniejszym stopniu pośród tych, którzy nie udzielali się społecznie. Dodatkowo niepokój wśród polskich migrantów może być spowodowany wspomnianym napięciem militarnym wywołanym przez Rosję w Europie Wschodniej (Liadze i inni, 2022).

Częstsze wyrażanie przez respondentów niezaangażowanych w organizacje polonijne obaw o negatywne skutki brexitu dla Unii Europejskiej ujawnia potrzebę rekonstrukcji zaufania między obywatelami a rządami jej państw członkowskich oraz wewnątrz niej samej – między poszczególnymi rządami. Wobec najmocniejszych od pokolenia podziałów między państwami członkowskimi największą nadzieję na głębszą integrację daje elastyczna konfiguracja koalicji skupiających różne państwa wokół różnych problemów: „Europa kręgów koncentrycznych – z Niemcami i Francją w centrum [...] nie przywróci solidarności, gdyż wiele podziałów wy-

stępuje w ramach strefy *euro* i *Schengen*, a nie pomiędzy różnymi kręgami” (Fischer 2018: 35). Fakt ten może tłumaczyć widoczny niepokój w postawach migrantów wobec brexitu i ich obawy o jego negatywne skutki dla Unii Europejskiej. Brexit może doprowadzić do zachwiania równowagi politycznej, którą w Unii zapewniało właśnie Zjednoczone Królestwo.

Z przeprowadzonych dotychczas badań socjologicznych wyłania się dodatkowo postbrexitowa prognoza powrotu migrantów do miejsca pochodzenia. Należy się spodziewać przyjazdu do ojczyzny co najmniej czwartej części Polaków w ciągu kilku najbliższych lat. W perspektywie dłuższego czasu można prognozować, że co drugi Polak przebywający w Zjednoczonym Królestwie powróci do miejsca pochodzenia (Fel i inni, 2020). Nie dziwi więc fakt, że wobec dokonującego się brexitu migranci w Zjednoczonym Królestwie – szczególnie zaangażowani społecznie – postrzegają go nie tylko w kategoriach zerwania pewnego paktu społecznego, ale także odebrania przywileju swobodnego przemieszczania się, co zagraża dążeniu do długoterminowej stabilności ich pobytu w przyszłości (Lulle i inni, 2018). Istnieją także inne ograniczenia, w tym potencjalna utrata prawa do powrotów do Zjednoczonego Królestwa w przypadku migracji powrotnych bądź cyrkulacyjnych, co może komplikować jeszcze bardziej mobilność wewnątrz europejską (Borońska-Hryniewiecka 2016).

8. Konkluzje

Celem niniejszego artykułu była analiza opinii polskich migrantów w Zjednoczonym Królestwie na temat potencjalnych korzyści i strat wynikających z brexitu dla Unii Europejskiej, Polski, Zjednoczonego Królestwa oraz samych respondentów i ich rodzin. W pytaniach dotyczących ewentualnych skutków pozytywnych i negatywnych brexitu przeważały we wszystkich grupach odpowiedzi te drugie. Zarówno osoby zaangażowane, jak i niezaangażowane w działalność organizacji polonijnych z niepokojem patrzą na przyszłe skutki brexitu, chociaż natężenie ich obaw jest zróżnicowane. Zaangażowani częściej wyrażają obawy o los Zjednoczonego Królestwa, Polski, ich samych oraz ich rodzin. Z kolei niezaangażowani częściej ubolewają nad skutkami dla Unii Europejskiej.

Brexit to zdarzenie bez precedensu, które będzie stanowić ważny przełom w historii Unii Europejskiej i istotnie wpłynie na jej miejsce na forum międzynarodowym (Baran 2018). Brexit zdecydowanie osłabia, m.in. wizerunkowo, Unię Europejską. Po raz pierwszy w historii Unii Europejskiej proces integracji został skutecznie wstrzymany. Może to mieć wpływ na nieufną postawę innych państw wobec procesu poszerzania współpracy oraz przyczynić się do większego zainteresowania się ideą integracji selektywnej (Möller, Oliver, 2014).

Opuszczenie przez Zjednoczone Królestwo Unii Europejskiej niewątpliwie zmienia także sytuację Polaków, którzy wybrali życie imigranta w tym państwie, oraz utrudnia wyjazd z miejsca pochodzenia tym, którzy jeszcze niedawno planowali emigrację do niego. Trudno jest obecnie dokładnie oszacować, jak zmieni się status polskich imigrantów żyjących w Zjednoczonym Królestwie, jednak wielu analityków tej problematyki twierdzi, że biorąc pod uwagę utrudnienia, które mogą napotkać obecni i przyszli migranci, prawdopodobieństwo ich powrotu do Polski będzie raczej wzrastać wraz z niepokojami społecznymi związanymi z niepewną sytuacją społeczno-gospodarczo-polityczną na linii Londyn – Bruksela (Falkingham i inni, 2021). Będzie to także rzutować na poziom zaangażowania Polaków zamieszkujących Zjednoczone Królestwo w organizacje polonijne oraz na stopień partycypacji społecznej, tak wewnątrz samej diaspory, jak i w społeczeństwie brytyjskim (Dunin-Wąsowicz 2020; Fel i inni, 2022).

8. Literatura

- Baran B., 2018: *Brexit a Soft Power Unii Europejskiej (Brexit vs. The European Union Soft Power)*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 539, 22-30; <https://doi.org/10.15611/pn.2018.539.02>.
- Bell D., Vucetic S., 2019: *Brexit, Canzuk, and the Legacy of Empire*. “The British Journal of Politics and International Relations”, 21, 2, 367-382; <https://doi.org/10.1177/1369148118819070>.
- Billing C., Mccann P., Ortega-Argilés R., Sevinc D., 2021: *UK Analysts' and Policy-Makers' Perspectives on Brexit: Challenges, Priorities and Opportunities for Subna-*

- tional Areas*. "Regional Studies", 55, 9, 1571-158; <https://doi.org/10.1080/00343404.2020.1826039>.
- Bonnet A.-P., 2020: *The "Churchill Factor" and its Influence on the Brexit Debate: Defining the Churchill Myth*. "Observatoire de la Société Britannique", 25, 65-86; <https://doi.org/10.4000/osb.4739>.
- Borońska-Hryniewiecka K., 2016: *The Impact of Brexit on Economic Migrants in the UK: Implications for Poland and Its Citizens*. „Biuletyn Polski Instytut Spraw Międzynarodowych”, 24, 874, 1-2; <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=608737>.
- Buller J., 1995: *Britain as an Awkward Partner: Reassessing Britain's Relations with the EU*. "Politics", 15, 1, 33-42; <https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.1995.tb00018.x>.
- Calliess C., 2021: *The Future of Europe after Brexit: Towards a Reform of the European Union and its Euro Area*. "Yearbook of European Law", 40, 3-55; <https://doi.org/10.1093/yel/yeaa014>.
- Chmielewska I., Panuciak A., Strzelecki P., 2018: *Polacy pracujący za granicą w 2018 r. Raport z badania*. Warszawa: Departament Statystyki NBP; https://www.nbp.pl/publikacje/migracyjne/polacy_pracujacy_za_granica_2018.pdf.
- Curtice J., Harold D. C., Goodwin M., Whiteley P., 2018: *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. "Public Opinion Quarterly", 82, 2, 409-412; <https://doi.org/10.1093/poq/nfy010>.
- Dunin-Wąsowicz R., 2020: *Polskie organizacje imigranckie w Wielkiej Brytanii – raport podsumowujący*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski; https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/19023/POIE_Raport%20podsumowuj%C4%85cy_Wielka%20Brytania_Roch%20Dunin-W%C4%85sowicz_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Evans G., Menon A., 2017: *Brexit and British Politics*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Falkingham J., Giuliotti C., Wahba J., Wang C., 2021: *The Impact of Brexit on International Students' Return Intentions*. "The Manchester School", 89, 2, 139-171; <https://doi.org/10.1111/manc.12356>.

- Fel S., 2018: *Idee katolickiej nauki społecznej w myśli socjologicznej Jana Turowskiego*. „Roczniki Nauk Społecznych”, 46, 4, 5-15; <http://dx.doi.org/10.18290/rns.2018.46.4-1>.
- Fel S., Kozak J., Wódka M., 2020: *Zostać czy wracać? Metaforycznie o reemigracji Polaków po Brexicie (Remain Or Return? On The Post-Brexit Re-Emigration of Poles Metaphorically)*. „Polityka i Społeczeństwo”, 18, 3, 80-96; <https://doi.org/10.15584/polispol.2020.3.6>.
- Fel S., Kozak J., Wódka M., 2022: *Polacy w Wielkiej Brytanii wobec brexitu. Studium socjologiczne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Fel S., Zdun M., Wódka M., 2019: *Aksjologiczne podstawy ładu społeczno-gospodarczego*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Fingleton B., 2020: *Italexit, is it Another Brexit?* “Journal of Geographical Systems”, 22, 1, 77-104; <https://doi.org/10.1007/s10109-019-00307-0>.
- Fiń A., Nowak W., 2015: *Między absencją a zaangażowaniem. Diaspora polska wobec organizacji polonijnych (komunikat z badań)*. „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 41, 2 (156), 145-164; <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-0bb21183-8282-49a5-960d-316cbdf6586c>.
- Fischer J. M., 2018: *Czy Brexit przyspieszy rewizję traktatu lizbońskiego i uratuje Unię Europejską? (Does Brexit Previously Revise the Lisbon Treaty and Rescue European Union?)*. „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 15, 54, 17-43; <https://doi.org/10.12797/Politeja.15.2018.54.02>.
- Ford R., Goodwin M., 2017: *Britain after Brexit: A Nation Divided*. “Journal of Democracy”, 28, 1, 17-30; <https://www.journalofdemocracy.org/articles/britain-after-brexit-a-nation-divided/>.
- Gaber I., Fisher C., 2022: *“Strategic Lying”: Or How the Conservatives Dominated the Campaign News Agenda*; w: D. Wring, R. Mortimer, S. Atkinson (red.): *Political Communication in Britain*. Cham: Palgrave Macmillan, Springer; 103-114; https://doi.org/10.1007/978-3-030-81406-9_9.
- Gamble A., 2021: *The Brexit Negotiations and the Anglosphere*. “The Political Quarterly”, 92, 1, 108-112; <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12957>.

- Garapich M., 2019: *Migracje z Polski do Wielkiej Brytanii: geneza, stan dzisiejszy, wyzwania na przyszłość*. „Studia BAS”, 4, 13-30; <https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2019.28>.
- Gaskarth J., Langdon N., 2021: *The Dilemma of Brexit: Hard Choices in the Narrow Context of British Foreign Policy Traditions*. “British Politics”, 16, 2, 170-186; <https://doi.org/10.1057/s41293-021-00166-8>.
- George S., 1994: *Britain and the European Community*. “The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, 531, 44-55; <https://www.jstor.org/stable/1047840>.
- Goodwin M. J., Heath O., 2016: *The 2016 Referendum, Brexit and the Left Behind: An Aggregate-level Analysis of the Result*. “The Political Quarterly”, 87, 3, 323-332; <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12285>.
- Gowland D., Turner A., Wright A., 2009: *Britain and European Integration since 1945*; Abingdon, Oxfordshire: Routledge; <https://doi.org/10.4324/9780203299906>.
- Górka K., Łuszczuk M., 2017: „Europa dwóch prędkości”: deklaracje polityczne czy fakty ekonomiczne („A Europe of Two Speeds”; *Political Declarations or Economic Facts*). „Barometr Regionalny”, 15, 4, 23-30; http://br.wszia.edu.pl/zeszyty/pdfs/br50_03gorka.pdf.
- Gravey V., 2022: *Brexit and the Common Agricultural Policy: There and back again*; w: I. Antonopoulos, M. Bell, A. Čavoški, L. Petetin (red.): *The Governance of Agriculture in Post-Brexit UK*. London: Routledge; 97-116; <https://doi.org/10.4324/9781003010852>.
- Green J., Hellwig T., Fieldhouse E., 2022: *Who Gets What: The Economy, Relative Gains and Brexit*. “British Journal of Political Science”, 52, 1, 320-338; <https://doi.org/10.1017/S0007123420000551>.
- Green S. J. D., 2017: *Letter from London: Britain in Europe – Half-hearted and Ambivalent Forever?* “The Antioch Review”, 74-75, 4-1, 996-1011; <https://doi.org/10.7723/antiochreview.74-75.4-1.0996>.
- Guber D. L., 2021: *Research Synthesis: Public Opinion and the Classical Tradition: Redux in the Digital Age*. “Public Opinion Quarterly”, 85, 4, 1103-1127; <https://doi.org/10.1093/poq/nfab053>.

- Hall S., Wójcik D., 2021: 'Ground Zero' of Brexit: London as an International Financial Centre. "Geoforum", 125, 195-196; <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.02.002>.
- Hinde S., 2017: *Brexit and the Media*. "Hermès, La Revue", 1, 80-86; <https://doi.org/10.3917/herm.077.0080>.
- Hobolt S. B., Popa S. A., Brug W. van der, Schmitt H., 2022: *The Brexit Deterrent? How Member State Exit Shapes Public Support for the European Union*. "European Union Politics", 23, 1, 100-119; <https://doi.org/10.1177/14651165211032766>.
- Hobolt S. B., Tilley J., 2021: *The Polls – Trends: British Public Opinion towards EU Membership*. "Public Opinion Quarterly", 85, 4, 1126-1150; <https://doi.org/10.1093/poq/nfab051>.
- Holzinger K., Schimmelfennig F., 2012: *Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data*. "Journal of European Public Policy", 19, 2, 292-305; <https://doi.org/10.1080/13501763.2012.641747>.
- Hyde-Price A., 2012: *Neorealism: A Structural Approach to CSDP*; w: X. Kurowska, F. Breuer (red.): *Explaining the EU's Common Security and Defence Policy. Palgrave Studies in European Union Politics*. London: Palgrave Macmillan; 16-40; https://doi.org/10.1057/9780230355729_2.
- Jabłoński A., Szymczak W., 2021: *Aktywność obywatelska w kontekście modelu partycypacji społecznej. Socjologiczna aplikacja personalistycznych idei Karola Wojtyły*. „Przegląd Sejmowy”, 1, 162, 9-30; <https://doi.org/10.31268/PS.2021.02>.
- Jackson K., Shepotylo O., 2018: *Post-Brexit Trade Survival: Looking Beyond the European Union*. "Economic Modelling", 73, 317-328; <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.04.010>.
- Kelemen D. R., 2021: *Epilogue: A Note of Caution on Differentiated Integration*. "Swiss Political Science Review", 27, 3, 672-681; <https://doi.org/10.1111/spsr.12475>.
- Kleinowski M., 2022: *Trwały system podziału mandatów w Parlamencie Europejskim – uwarunkowania prawne i polityczne*. „Przegląd Sejmowy”, 2, 169, 57-84; <https://doi.org/10.31268/PS.2022.99>.
- Kundera J., 2017: *Brexit*. „Ekonomia XXI Wieku”, 2, 14, 56-72; <http://dx.doi.org/10.15611/e21.2017.2.04>.

- Liadze I., Macchiarelli C., Mortimer-Lee P., Juanino P. S., 2022: *The Economic Costs of the Russia-Ukraine Conflict*. "NIESR Policy Paper", 32, 1-10; <https://www.niesr.ac.uk/wp-content/uploads/2022/03/PP32-Economic-Costs-Russia-Ukraine.pdf>.
- Lulle A., Moroşanu L., King R., 2018: *And Then Came Brexit: Experiences and Future Plans of Young EU Migrants in the London Region*. "Population, Space and Place", 24, e2122, 1-11; <https://doi.org/10.1002/psp.2122>.
- Macmillan M., Macculloch D., Jasanoff M., Taylor M., Ferriter D., Mehmood M., Churchwell S., Overy R., Kynaston D., Mueller J. W., 2019: *Paths from the past: historians make sense of Brexit and our current political turmoil*. London: Guardian News & Media Limited; <https://www.theguardian.com/books/2019/mar/30/paths-past-historians-make-sense-brexit-world-today>.
- Matthews A., 2016: *The Potential Implications of a Brexit for Future EU Agri- food Policies*. "Euro Choices", 15, 2, 17-23; <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12128>.
- Mcguinness F., Hawkins O., 2016: *Impact of Immigration on Population and the Economy*. London: House of Commons Library; <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7659/CBP-7659.pdf>.
- Möller A., Oliver T., 2014: *The United Kingdom and the European Union: What would a "Brexit" mean for the EU and other states around the world?* Berlin: Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik; <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssolar-55608-3>.
- Musiał-Karg M., 2016: *Operacje Brexit. Brytyjskie referenda z 1975 i 2016 roku (Operations Brexit. British Referendums of 1975 and 2016 on EU Membership)*. „Acta Politica Polonica”, 37, 5-18; <http://dx.doi.org/10.18276/ap.2016.37-01>.
- Musiał-Karg M., Lesiewicz E., 2015: *Brytyjskie i greckie referenda a groźba Brexitu i Grexitu (British and Greek Referenda and the Threat of Brexit and Grexit)*. „Przeegląd Europejski”, 37, 3, 110-131; <https://doi.org/10.31338/1641-2478pe.3.15.6>.
- Paas T., Halapuu V., 2012: *Attitudes Towards Immigrants and the Integration of Ethnically Diverse Societies*. Tartu: University of Tartu; https://www.norface-migration.org/publ_uploads/NDP_23_12.pdf.

- Parol A., 2021: *Dychotomiczny podział referendum dotyczących integracji europejskiej. Europejskie referenda bottom-up*. „Przegląd Sejmowy”, 3, 37-61; <https://doi.org/10.31268/PS.2021.31>.
- Piatkowska S. J., Stults B. J., 2021: *Brexit, Terrorist Attacks, and Hate Crime: A Longitudinal Analysis*. „Social Problems”, 1-29; <https://doi.org/10.1093/socpro/spab005>.
- Pietraś M., 2021: *Unia Europejska w środowisku wielopoziomowych i wielowymiarowych zmian. Propozycja modelu analizy*. „Przegląd Sejmowy”, 5, 99-132; <https://doi.org/10.31268/PS.2021.62>.
- Qvortrup M., 2016: *Referendums on Membership and European Integration 1972–2015*. “The Political Quarterly”, 87, 1, 61-68; <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12224>.
- R&Ws-Research, 2022: *Joining/Staying Out of the EU Referendum Voting Intention (19 April 2022)*. London: Redfield & Wilton Strategies; <https://redfieldandwiltonstrategies.com/joining-staying-out-of-the-eu-referendum-voting-intention-20-february-2022/>.
- Rogaly B., 2019: *Brexit Writings and the War of Position over Migration, ‘Race’ and Class*. “Environment and Planning C: Politics and Space”, 37, 1, 28-40; <https://doi.org/10.1177%2F0263774X18811923f>.
- Serzhanova V., Kimla A., 2020: *Potencjalny wpływ brexitu na ustrój terytorialny i integralność Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*. „Przegląd Sejmowy”, 161, 6; <https://doi.org/10.31268/PS.2020.83>.
- Sieroń A., 2016: *Brexit – apokalipsa czy zbawienie? (Brexit – Apocalypse or Salvation?)*. Wrocław: Foundation Institute of Economic Education Ludwig von Mises; https://mises.pl/wp-content/uploads/2016/05/Sieroń_Brexit-apokalipsa-czy-zbawienie.pdf.
- Simionescu M., 2021: *Italexit and the Impact of Immigrants from Italy on the Italian Labor Market*. “Journal of Risk and Financial Management”, 14, 1, 1-14; <https://doi.org/10.3390/jrfm14010014>.

- Szymczak W., 2018: *Obszary społecznej partycypacji i absencji*; w: J. Plewko, W. Szymczak, T. Adamczyk (red.): *Doświadczenie rozwoju w życiu polskich migrantów w Wielkiej Brytanii*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL; 171-194.
- Taylor L., Vautrin-Dumaine E., Bull A., 2019: *The European Perception on Brexit*. Paris, London: Kantar Public; www.kantarpublic.com.
- The Government Digital Service, 2018: *EU Referendum Results*. London; <https://www.data.gov.uk/dataset/be2f2aec-11d8-4bfe-9800-649e5b8ec044/eu-referendum-results>.
- Tomaszewski K., 2020: *Solidarność i subsydiarność – wartości ustrojowe UE. W poszukiwaniu remedium na współczesny kryzys procesu integracji europejskiej*. „Przegląd Sejmowy”, 1, 171-184; <https://doi.org/10.31268/PS.2020.08>.
- Valentino N. A., Neuner F. G., Kamin J., Bailey M., 2021: *Testing Snowden’s Hypothesis Does Mere Awareness Drive Opposition to Government Surveillance? “Public Opinion Quarterly”*, 84, 4, 958-985; <https://doi.org/10.1093/poq/nfaa050>.
- Vries C. E. de, 2022: *Analysing How Crises Shape Mass and Elite Preferences and Behaviour in the European Union*. “European Union Politics”, 23, 1, 161-168; <https://doi.org/10.1177%2F14651165211044086>.
- Wadsworth J., 2018; *Off EU Go? Brexit, the UK Labour Market and Immigration*. “Fiscal Studies”, 39, 4, 625-649; <https://doi.org/10.1111/1475-5890.12177>.
- Wall S., 2008: *A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair*. Oxford: Oxford University Press; <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199284559.001.0001>.
- White A., 2016: *Polish Migration to the UK Compared with Migration Elsewhere in Europe: A Review of the Literature*. “Social Identities”, 22, 1, 10-25; <https://doi.org/10.1080/13504630.2015.1110352>.
- Wilson P., Oliver T., 2019: *The International Consequences of Brexit: an English School Analysis*. “Journal of European Integration”, 41, 8, 1009-1025; <https://doi.org/10.1080/07036337.2019.1665656>.
- Wodka M., Fel S., Zarzycka B., Kozak J., 2022: *How Does the Catholic Clergy Influence What Poles in the UK Know and Think about Brexit? “Religions”*, 13, 45, 1-13; <https://doi.org/10.3390/rel13010045>.

- Wojcieszak M., Azrout R., Vreese C. de, 2017: *Waving the Red Cloth: Media Coverage of a Contentious Issue Triggers Polarization*. "Public Opinion Quarterly", 82, 1, 87-109; <https://doi.org/10.1093/poq/nfx040>.
- Zontini E., Genova E., 2022: *Studying the Emotional Costs of Integration at Times of Change: The Case of EU Migrants in Brexit Britain*. "Sociology", 56, 4, 1-17; <https://doi.org/10.1177/00380385211063355>.
- Zuba K., 2017: *Brexit: przyczyny oraz potencjalne konsekwencje wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej (Brexit: Causes and Potential Consequences of Great Britain Leaving the European Union)*. „Studia Politologiczne”, 45, 287-313; <http://www.studiapolitologiczne.pl/Brexit-przyczyny-noraz-potencjalne-konsekwencje-wyjscia-nWielkiej-Brytanii-z-Unii,115631,0,1.html>.

Wpłynęło/received 04.10.2022; poprawiono/revised 18.11.2022